

FRANTIŠEK VÍZDAL

NĚKTERÉ OSOBNOSTNÍ DETERMINANTY VNÍMÁNÍ POVÍDKY

PROBLÉM

Základním předpokladem výchovného působení literárního díla na čtenáře je jeho plnohodnotné neboli umělecké vnímání. Umělecké vnímání literárního díla je však složitý a doposud málo probádaný proces, jehož zkoumáním se zabývá literární věda, teorie umění, estetika a psychologie.

Uměleckému vnímání slovesného umění věnovali doposud psychologové malou pozornost. Domníváme se, že je to způsobeno mimo jiné také podceněním specifiky vnímání jazyka slovesného umění. Ve vědomí lidí se zřejmě upevnila představa, že jazyk slovesného umění se příliš neliší od přirozeného jazyka a že k jeho vnímání stačí umět číst. Proto společenská praxe ani nekladla na psychology požadavek, aby zkoumali specifiku vnímání slovesného umění.

C. W. Valentine (1962) referuje o experimentech, které byly provedeny v oblasti psychologie umění od konce minulého století. V knize není uveden ani jeden experiment, který by byl proveden s prózou. C. W. Valentine (1962) však uvádí, že pro spolupráci mezi psychology a literárními vědci se vyslovil I. A. Richards již v roce 1929.

Experimentálně ověřené poznatky o psychologii vnímání umělecké literatury jsou obsaženy v monografii O. I. Nikiforovové (1972), podle níž má proces vnímání literárního díla tyto stránky: bezprostřední vnímání literárního díla, pochopení jeho ideového obsahu, estetické hodnocení, vliv literárního díla na čtenáře.

Specifika vnímání uměleckého textu je ve větší míře než je tomu při vnímání neuměleckého textu určována nejen zvláštnostmi uměleckého textu, ale i zvláštnostmi vnímajícího subjektu. Při čtení literárního díla si čtenář vytváří na základě literárního textu svůj vlastní ideální obrazný model, do něhož promítá vlastní chápání světa. Čtenář vytváří a přetváří umělecký model, který vytvořil jeho autor. Jak umělecké literární dílo, tak i jeho model, který vzniká ve vědomí čtenáře, jsou individuální a ne-

opakovatelné. Při tvorbě literárního díla umělec tvůrčím způsobem přetváří skutečnost a umělecky ji zobrazuje a při čtení čtenář tvůrčím způsobem přetváří a dotváří umělecké dílo a vytváří si jeho vlastní model. Proces vnímání uměleckého textu je, na rozdíl od procesu vnímání neuměleckého textu, takovým procesem, při němž není možno dosáhnout konečného a jediného výkladu obsahu textu.

Psychologové zabývající se zkoumáním vnímání uměleckého textu se shodují v tom, že vnímání literárního díla je interfunkčně podmíněný proces, který je determinován nejen jednotlivými psychickými funkcemi a dispozicemi čtenáře, nýbrž celou jeho osobností, zejména jejím světovým názorem, hodnotovou orientací a temperamentem. Psychologický výzkum projevů psychických zvláštností osobnosti čtenáře ve vnímání umělecké literatury je však teprve v počátcích.

K nejdůležitějším komponentám interfunkční struktury vnímání literárního díla patří emoce (Žabická, 1974; Vygotský, 1981; Rappoport, 1979, 1982), tvůrčí fantazie (Nikiforovová, 1947, 1959; Žabická, 1971, 1974), abstraktně-logické a celostně-obrazné (Rappoport, 1982) neboli umělecké (Rybak, 1962; Nikiforovová, 1975, 1972) myšlení, pozornost (Nikiforovová, 1972).

Výsledky provedených výzkumů nás podnítily k tomu, že jsme se rozhodli, že ověříme, jaký je vztah mezi uměleckým vnímáním, estetickým hodnocením, které je jeho nedílnou součástí, povídky a vybranými osobnostními proměnnými: pohlavím, literárněvědními vědomostmi, tvůrčí fantazií, verbální pamětí, pozorností, hodnotovou orientací a typem osobnosti (introvert — extravert, perceptivní — intuitivní, racionální — emocionální) čtenáře. Výběr osobnostních proměnných byl dán našimi vědomostmi o determinantách, které ovlivňují umělecké vnímání a estetické hodnocení literárního díla. Při jejich výběru jsme však přihlíželi i k možnosti jejich empirického zkoumání.

Předmětem našeho zkoumání bylo vnímání a bezprostřední estetické hodnocení povídky Jana Nerudy Noc první (Z povídek měsíce).

METODOLOGIE VÝZKUMU

Použité metody

Úroveň uměleckého vnímání povídky jsme zjišťovali pomocí individuálního rozhovoru. Základem schematu individuálního rozhovoru byly parametry (kritéria) uměleckého vnímání literárního díla uvedené v anonymním díle Kniga i čtenije v žizni nebolšich gorodov. Položeným individuálním rozhovorem byla zjišťována přítomnost nebo nepřítomnost těchto objektivních parametrů vnímání (např. vnímání nesýžetových prvků textu a chápání odklonů autora od hlavní linie syžetu, chápání ideového obsahu literárního díla, vnímání a uvědomění si zvláštností jazyka literárního díla atd.). Na základě výsledků individuálního rozhovoru, respektive přítomnosti či nepřítomnosti daných parametrů uměleckého vnímání při vnímání povídky, byl každý čtenář zařazen do některé ze tří (vysoké, střední, nízké) úrovní uměleckého vnímání povídky.

I když estetické hodnocení povídky prováděli čtenáři již během individuálního rozhovoru, zjišťovali jsme i estetické hodnocení povídky bezprostředně po jejím přečtení (předcházelo individuálnímu rozhovoru) pomocí dvaceti sedmibodových škál sémantického diferenciálu, které byly určeny těmito antonymy: zajímavá — nezajímavá, srozumitelná — nesrozumitelná, aktuální — neaktuální, působivá — nepůsobivá, příjemná — nepříjemná, krásná — ošklivá, smutná — veselá, vzrušující — uklidňující, pravdivá — nepravdivá, poučná — zábavná, umělecká — neumělecká, originální — banální, výmluvná — nic neříkající, poetická — prozaická, jednoduchá — složitá, emocionální — racionální, atraktivní — neatraktivní, dobrá — špatná, významná — nevýznamná, vznešená — nízká.

Literárněvědní vědomosti jsme zjišťovali vlastním didaktickým testem, který obsahoval deset základních literárněvědních pojmů, které by měl znát každý absolvent střední školy.

Úroveň verbální paměti jsme zjišťovali vlastní paměťovou zkouškou, která spočívala v tom, že si zkoumané osoby měly během pěti minut zapamatovat obsah krátkého historického textu, který byl rozčleněn na dvacet obsahových jednotek. Tato paměťová zkouška se nám osvědčila již v předcházejících výzkumech (Vízdal, 1979).

Úroveň pozornosti jsme zjišťovali pražskou modifikací Bourdonova testu a tvůrčí fantazii jsme zjišťovali subtestem Metafory z Vieweghovy (1977, 1981, 1982) metody zjišťování úrovně tvůrčí fantazie.

Hodnotovou orientaci zkoumaných osob jsme zjišťovali modifikovanou verzí testu hodnot Allporta, Vernona a Lindzeye, která byla vytvořena na katedře ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení VŠE v Praze. Zatímco původní verze tohoto testu je v našich společenských podmínkách nepoužitelná, modifikovaná verze tohoto testu našim společenským podmínkám vyhovuje. Nový obsah škál jednotlivých hodnotových orientací uvádí A. Velehradský a kol. (1978).

Sledované dimenze osobnosti jsme zjišťovali Typologickým dotazníkem analytickým Wheelwrighta, který přeložil a upravil pro naše společenské podmínky V. Smékal. Zjišťuje míru extraverte — introverte a úroveň jednotlivých funkčních typů (perceptivní — intuitivní, racionální — emocionální). Podle J. Kurice a V. Smékala (1979/80) byl úspěšně validizován v řadě srovnávacích studií.

V Ý Z K U M N Ý P O S T U P

Výzkum jsme prováděli v učebnách pedagogické fakulty ve skupinách s 5—10 zkoumanými osobami, které plnily všechny úkoly dobrovolně a se zájmem.

Výzkum měl dvě fáze. V první fázi byl zkoumaným osobám předložen text povídky a bylo jim řečeno, aby si povídku přečetly. Po přečtení textu jej čtenář odevzdal a dostal formulář se škálami sémantického diferenciálu, na nichž měl povídku podle instrukce zhodnotit. Pak následovaly individuální rozhovory s jednotlivými zkoumanými osobami.

Druhá fáze výzkumu proběhla za týden a zkoumané osoby se při ní podrobily psychologickému vyšetření výše uvedenými psychologickými metodami.

CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÝCH OSOB A JEJICH VÝBĚR

Zkoumanými osobami bylo 25 žen a 25 mužů, kteří byli náhodně vybráni ze studentů prvního ročníku pedagogické fakulty. Ani jedna ze zkoumaných osob neznala povídku Noc první a nepoznala, že jejím autorem je Jan Neruda.

STATISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ DAT

Při zkoumání vztahů mezi úrovní uměleckého vnímání povídky, jejím estetickým hodnocením a sledovanými osobnostními proměnnými jsme zvolili výzkumnou strategii extrémních skupin. Ze souboru zkoumaných osob jsme vybrali vždy 15 osob, které dosahovaly v daném testu nejvyšších skóre a 15 osob, které dosahovaly nejnižších skóre, s výjimkou výsledků u testu Metafory, kde jsme vybrali jen osoby, které dosáhly nejvyšší a nejnižší úrovně tvůrčí fantazie.

Míru těsnosti vztahů mezi uměleckým vnímáním povídky a osobnostními proměnnými jsme zjišťovali pomocí chí-kvadrátu.

Soubory dat získaných sémantickým diferencíalem nesplňovaly požadavky, na nichž jsou založeny parametrické testy. Museli jsme proto při zjišťování míry těsnosti vztahů mezi estetickým hodnocením povídky a osobnostními proměnnými použít také chí-kvadrát, přičemž jsme proměnnou estetické hodnocení uměle dichotomizovali podle středu sedmi-bodové bipolární stupnice sémantického diferenciálu. Statistickou významnost vztahů mezi proměnnými jsme zjišťovali pro každou škálu zvlášť.

VÝSLEDKY

Při četbě povídky Noc první se čtenáři zaměřili především na vnímání atmosféry měsíční noci a na to, co říkal měsíc. Autorovo zobrazení stařenky vyvolalo u čtenářů sympatie k této literární postavě. Zobrazení neúspěšného básníka (syna stařenky), který lituje toho, že promarnil svůj básnický talent a nesplnil očekávání své matky, vyvolalo u čtenářů soucit.

Povídka vyvolala u čtenářů smutek a „stísněné pocity“. Nejvíce zapůsobil na čtenáře závěr povídky, v němž neúspěšný básník spáchal sebevraždu, protože nechtěl přežít smrt své matky.

Společenský význam povídky viděly zkoumané osoby v tom, že autor zobrazil reálné vztahy v tehdejší společnosti, v níž se člověk mohl snadno stát obětí své doby.

Osobní význam povídky viděla většina osob v tom, že člověk by neměl promarnit svůj talent a měl by se cílevědomě zdokonalovat a rozvíjet.

Většina čtenářů nevěnovala nesyžetovým prvkům a jazykovým prostředkům, kterých autor použil, pozornost. Jen část čtenářů chápala ideový obsah povídky a vztah autora ke světu.

Vysoké úrovně uměleckého vnímání povídky dosáhlo 21 % čtenářů. Tito čtenáři měli adekvátní představu o tématu, syžetu, literárních postavách, o místě a době popisovaných událostí. Chápali ideový obsah povídky a do značné míry i vztah autora ke světu.

Střední úrovně uměleckého vnímání povídky dosáhlo 65 % čtenářů. Vnímání těchto čtenářů se vyznačovalo těmi parametry jako vnímání čtenářů s vysokou úrovní uměleckého vnímání povídky, s výjimkou vnímání nesyžetových prvků textu a chápání odklonů autora od hlavní linie syžetu, zjednodušeného chápání ideového obsahu povídky a zjednodušeného chápání stanoviska autora. Na rozdíl od výše uvedené skupiny čtenářů byly představy těchto čtenářů často zkreslené a neodpovídaly literárnímu textu.

Nízké úrovně uměleckého vnímání povídky dosáhlo 14 % čtenářů. Jejich vnímání bylo povrchní a neúplné. Nevnímali literární postavy v systému obrazů a neanalyzovali vzájemné vztahy mezi nimi. Nevěnovali pozornost nesyžetovým prvkům textu, nechápali tudíž odklony autora od hlavní linie syžetu. Nechápali ideový a společenský význam povídky, neuvědomovali si zvláštnosti jazyka a nedovedli určit vztah autora ke světu.

Při ověřování vztahů mezi úrovní uměleckého vnímání povídky a osobnostními proměnnými jsme zjistili:

1. Ženy dosahují při četbě povídky vyšší úrovně uměleckého vnímání povídky než muži (7,50; 5 %)*.

2. Osoby s vysokou úrovní literárněvědních vědomostí dosahují vyšší úrovně uměleckého vnímání povídky než osoby s nízkou úrovní literárněvědních vědomostí (8,031; 5 %).

3. Osoby s vysokou úrovní tvůrčí fantazie dosahují vyšší úrovně uměleckého vnímání povídky než osoby s nízkou úrovní tvůrčí fantazie (15,423; 1 %).

4. Osoby s vysokou úrovní verbální paměti dosahují při četbě vyšší úrovně uměleckého vnímání povídky než osoby s nízkou úrovní verbální paměti (6,023; 5 %).

5. Osoby preferující estetické hodnoty mají vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky než osoby, které dosáhly na škále estetických hodnot nízkých skóre (10,056; 1 %).

6. Emocionální typy čtenářů mají vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky než typy racionální (6,345; 5 %).

Mezi uměleckým vnímáním povídky a ostatními osobnostními proměnnými nebyl zjištěn na 5% hladině významnosti statisticky významný vztah.

Estetické hodnocení povídky prováděli čtenáři jak při individuálním rozhovoru, tak i na škálách sémantického diferenciálu. Při individuálním rozhovoru čtenáři uváděli, že příčinou toho, že se jim povídka nelíbila je,

* V závorce uvádíme vypočítanou hodnotu chí-kvadrátu a hladinu významnosti v %.

že je příliš smutná a končí smrtí literárních postav. Zdá se, řečeno slovy L. S. Vygotského (1981), že emoce materiálu překryly emoce formy. Čtenáři s vysokou úrovní uměleckého vnímání překonali emoce materiálu ve větší míře, než čtenáři s nízkou úrovní uměleckého vnímání povídky.

Při zjišťování těsnosti vztahů mezi estetickým hodnocením povídky a osobnostními proměnnými jsme vycházeli z estetického hodnocení, které čtenáři provedli na škálách sémantického diferenciálu. Statisticky významné vztahy byly zjištěny jen u některých z 20 škál sémantického diferenciálu:

1. Ženy hodnotily povídku jako zajímavou, kdežto muži ji hodnotili významně častěji jako nezajímavou (3,896; 5%).

2. Osoby s vysokou úrovní literárněvědních vědomostí hodnotily povídku jako složitou (4,095; 5%), uměleckou (4,321; 5%) a osoby s nízkou úrovní literárněvědních vědomostí ji významně častěji hodnotily jako jednoduchou a neuměleckou.

3. Osoby s vysokou úrovní tvůrčí fantazie hodnotily povídku jako výmluvnou (3,903; 5%), originální (4,672; 5%) a osoby s nízkou úrovní tvůrčí fantazie ji hodnotily významně častěji jako nic neříkající a banální.

4. Osoby preferující estetické hodnoty hodnotily povídku jako zajímavou (4,702; 5%), krásnou (5,008; 5%) a osoby, které dosahovaly na škále estetických hodnot nízkých skóre ji hodnotily významně častěji jako nezajímavou a ošklivou.

5. Emocionální typy čtenářů hodnotily povídku jako pravdivou (5,243; 5%), vzrušující (4,308; 5%), kdežto racionální typy čtenářů hodnotily povídku významně častěji jako nepravdivou a uklidňující.

Vztahy mezi ostatními osobnostními proměnnými a estetickým hodnocením povídky na škálách sémantického diferenciálu nebyly na 5% hladině významnosti statisticky významné.

Na základě výsledků našeho výzkumu můžeme předpokládat, že vysokoškolačky mají ve srovnání s vysokoškoláky tendenci hodnotit smutnou epicko-lyrickou povídku jako zajímavější. Vysokoškoláci, kteří mají vysokou úroveň středoškolských literárněvědních vědomostí, mají tendenci hodnotit tuto povídku jako složitější a umělečtější. Ti, kteří mají vysokou úroveň tvůrčí fantazie, mají tendenci hodnotit tuto povídku jako výmluvnější a originálnější. Vysokoškoláci preferující estetické hodnoty mají tendenci hodnotit tuto povídku jako zajímavější a krásnější a emocionální typy osobnosti vysokoškoláků mají tendenci hodnotit ji jako pravdivější a více vzrušující.

Z výsledků našeho výzkumu také vyplývá, že ženy-vysokoškolačky, vysokoškoláčky a vysokoškoláci s vysokou úrovní středoškolských literárněvědních vědomostí, vysokou úrovní verbální paměti a tvůrčí fantazie a ti, kteří preferují estetické hodnoty i emocionální typy čtenářů, dosahují vyšší úrovně uměleckého vnímání epicko-lyrické povídky.

Tytéž osobnostní proměnné, které jsou v těsném vztahu k uměleckému vnímání povídky, jsou také v těsném vztahu k jejímu estetickému hodnocení. Vztahy mezi osobnostními proměnnými a uměleckým vnímáním byly však těsnější, než vztahy mezi nimi a estetickým hodnocením povídky.

Byl zjištěn těsný vztah mezi většinou osobnostních proměnných a vni-

máním i estetickým hodnocením povídky. Ze sledovaných osobnostních proměnných nebyl zjištěn statisticky významný vztah k uměleckému vnímání a estetickému hodnocení povídky jen u pozornosti, u typů osobnosti (introvert — extravert, perceptivní — intuitivní) a u typů hodnotových orientací, s výjimkou typů preferujících estetické hodnoty.

DISKUSE

Objektivní určení úrovně uměleckého vnímání povídky čtenářem je dosti obtížné. Využili jsme zkušeností sovětských psychologů, kteří určovali úroveň uměleckého vnímání literárního díla na základě přítomnosti nebo nepřítomnosti objektivních parametrů (kritérii) uměleckého vnímání literárního díla při vnímání literárního díla.

Tato metoda se nám osvědčila. Domníváme se však, že určení úrovně uměleckého vnímání literárního díla je objektivnější, když je určována několika nezávislými posuzovateli, kteří mají s posuzováním vnímání literárních děl čtenáři určité zkušenosti.

I když jsme si vědomi toho, že umělecké vnímání a bezprostřední estetické hodnocení literárního díla probíhají současně a vzájemně se prolínají, zjišťovali jsme estetické hodnocení povídky bezprostředně po jejím přečtení na škálách sémantického diferenciálu. Zaměřili jsme se na zjištění bezprostředního emocionálně-estetického hodnocení povídky, v němž převládají emocionálně-estetické prožitky nad racionálně zdůvodněným estetickým hodnocením povídky.

Kvantifikace estetického hodnocení má své přednosti i nedostatky. Předností jsou pevně stanovená kritéria estetického hodnocení a do značné míry je eliminována sociální žádoucnost odpovědi zkoumaných osob (zvláště studentů), což je nedostatkem tzv. volného estetického hodnocení, k němuž docházelo při individuálním rozhovoru se zkoumanými osobami. K výhodám patří také možnost kvantifikace a statistického zpracování výsledků estetického hodnocení.

Největším metodologickým problémem estetického hodnocení pomocí sémantického diferenciálu je výběr škál. Škály by měly být adekvátní posuzovanému objektu. Proto jsme škály vybrali z adjektiv, jimiž studenti nejčastěji hodnotí literární dílo. Domníváme se však, že mnohé z našich škál byly pro hodnocení naší epicko-lyrické povídky příliš hrubé. Projevilo se to mimo jiné i malým rozptylem získaných dat při hodnocení povídky na jednotlivých škálách. Malý rozptyl získaných dat však byl podmíněn i tím, že soubor našich pokusných osob byl homogenní a povídka neposkytovala příliš mnoho prostoru pro rozmanitá hodnocení. Vzhledem k malému rozptylu dat jsme nemohli použít při statistickém zpracování výsledků estetického hodnocení povídky parametrické testy.

Zatímco předností sémantického diferenciálu je, že zachycuje emocionální a hodnotové komponenty posuzované povídky, nevýhodou je, že neodhaluje to, co se vztahuje k denotátu. Při estetickém hodnocení literárního díla nám však jde především o zachycení vztahu člověka k literárnímu dílu přes asociace, které vyvolává. Proto považujeme sémant-

tický diferenciál za vhodnou metodu zjišťování estetického hodnocení slovesného umění.

K nedostatkům našeho výzkumu patří i to, že jsme použili psychologické metody, které nejsou na naši populaci standartizovány a jejichž parametry, zejména validita a reliabilita, nejsou známy. Jsou to jednak metody, které jsme si sami vytvořili (didaktický test, paměťová zkouška), a jednak metody, které jsme převzali (subtest Metafory, modifikovaná verze testu hodnot Allporta, Vernona a Lindzeye). Neznalost norem těchto metod byla také jednou z příčin, proč jsme zvolili při výzkumu metodologii extrémních skupin.

Vzhledem k tomu, že jsme v dostupné literatuře nenašli výzkum, který by byl totožný s našim výzkumem, můžeme srovnávat výsledky našeho výzkumu jen s výsledky výzkumů podobných.

Zatímco Child (1965) nezjistil mezi ženami a muži (vysokoškoláky) rozdíl v estetickém vnímání a hodnocení, dosahovaly ženy v našem výzkumu vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky než muži.

Zkoumané osoby, které měly vysokou úroveň středoškolských literárněvědních vědomostí, dosahovaly vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky, což je v souladu s výsledky výzkumů Childa (1965), Beljajevové (1975), Nikiforovové (1959, 1972, 1975), Rožinové (1977).

Na těsný vztah mezi tvůrčí fantazií a uměleckým vnímáním upozorňují mimo jiné také Nikiforovová (1959, 1972), Žabická (1971), Parandowski (1972) a Rappoport (1982). V našem výzkumu jsme odhalili také těsný vztah mezi úrovní tvůrčí fantazie a úrovní uměleckého vnímání povídky (osoby, které měly vysokou úroveň tvůrčí fantazie dosahovaly vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky). Žabická (1971) však upozorňuje na to, že vysoká úroveň tvůrčí fantazie nezaručuje sama o sobě vysokou úroveň uměleckého vnímání literárního díla. Plnohodnotné umělecké vnímání literárního díla zaručuje jen taková aktivita fantazie, která je usměrňována uměleckým textem, zejména jeho ideovým obsahem, a napomáhá adekvátnímu uměleckému vnímání ideově emocionálního smyslu literárního díla.

Vzhledem k tomu, že na úroveň uměleckého vnímání povídky usuzujeme na základě výpovědi zkoumaných osob o přečtené povídce, lze předpokládat, že mezi úrovní verbální paměti a úrovní uměleckého vnímání povídky bude těsný vztah. Tato skutečnost byla v našem výzkumu také zjištěna. Na těsnosti tohoto vztahu se však podílel i způsob určování úrovně uměleckého vnímání povídky.

Emocionální typy čtenářů dosahovaly vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky, než typy racionální, což je v souladu s výsledky výzkumů Beljajevové (1978) a Žabické (1974).

Z šesti hodnotových orientací (ekonomické, vědecké, estetické, sociální, mocenské, filozofické), které zjišťuje modifikovaná verze testu hodnot Allporta, Vernona a Lindzeye, byl zjištěn statisticky významný vztah jen mezi preferencí estetických hodnot a úrovní uměleckého vnímání povídky (osoby preferující estetické hodnoty dosahovaly vyšší úroveň uměleckého vnímání povídky), což je v souladu s názory, které uvádí Valentine (1962).

To, že nebyly v našem výzkumu zjištěny statisticky významné vztahy mezi uměleckým vnímáním, estetickým hodnocením povídky a ostatními

sledovanými osobnostními proměnnými, ještě neznamená, že by nedeterminovaly umělecké vnímání a estetické hodnocení povídky. Domníváme se, že umělecké vnímání a estetické hodnocení povídky je determinováno interakcí jak proměnných, jejichž vliv jsme zkoumali, tak i proměnných, které jsme nekontrolovali. Umělecké vnímání a estetické hodnocení literárního díla je determinováno nejen proměnnými, které jsme kontrolovali, nýbrž celou řadou dalších proměnných, které jsme nekontrolovali; např. čtenářskými zájmy, uměleckými potřebami, uměleckou apercepcí, čtenářskými dovednostmi a návyky, zkušenostmi čtenářů s uměleckým vnímáním a estetickým hodnocením literárních děl, uměleckým vkusem, individuálními zvláštnostmi osobnosti členáře a dalšími. Máme za to, že je nutno zkoumat interakci více proměnných (nebo je alespoň kontrolovat), které se podílejí na uměleckém vnímání a estetickém hodnocení literárního díla a přihlížet přitom i k vlastnostem vnímaného a hodnoceného literárního díla.

Zkoumanými osobami byly v našem výzkumu vysokoškoláci — studenti pedagogické fakulty. Výsledky našeho výzkumu nemůžeme proto zobecnit na všechny vysokoškoláky.

Z Á V Ě R

Všeobecně se předpokládá, že umělecké vnímání a estetické hodnocení literárního díla je determinováno nejen literárním dílem, ale i osobností čtenáře. Empirickému zkoumání vztahu mezi uměleckým vnímáním, estetickým hodnocením literárního díla a osobností čtenáře nebyla však doposud věnována taková pozornost, jakou by si zasloužilo.

Pokusili jsme se proto prozkoumat vztah mezi uměleckým vnímáním, estetickým hodnocením epicko-lyrické povídky a vybranými osobnostními proměnnými: pohlavím, literárněvědními vědomostmi, verbální pamětí, tvůrčí fantazií, pozorností, hodnotovou orientací a typem osobnosti (introvert — extravert, perceptivní — intuitivní, racionální — emocionální) čtenáře.

Zjistili jsme, že ženy, osoby s vysokou úrovní literárněvědních vědomostí, verbální paměti, tvůrčí fantazie a osoby preferující estetické hodnoty i emocionální typy čtenářů dosahují vyšší úrovně uměleckého vnímání epicko-lyrické povídky.

Při zkoumání vztahů mezi výše uvedenými osobnostními proměnnými a estetickým hodnocením povídky jsme zjistili těsné vztahy mezi estetickým hodnocením povídky na některých škálách sémantického diferenciálu a týmiž osobnostními proměnnými jako u uměleckého vnímání povídky.

Použité metody se nám osvědčily. Za cennou pokládáme zejména metodu zjišťování úrovně uměleckého vnímání literárního díla. Tato metoda by mohla být využívána i učiteli literární výchovy na středních a vysokých školách. Vždyť objektivní určení úrovně uměleckého vnímání literárního díla žáky je nezbytnou podmínkou zkvalitňování a efektivního řízení výchovy slovesným uměním.

Provedený výzkum je jen sondou do složité problematiky vztahů mezi

literárním dílem a osobností čtenáře. Je žádoucí zkoumat vzájemnou interakci osobnostních proměnných při vnímání a estetickém hodnocení různých literárních žánrů celou populaci čtenářů, a to jak při uměleckém vnímání a estetickém hodnocení jednoho literárního díla různými skupinami čtenářů, tak i umělecké vnímání a estetické hodnocení literárních děl různých literárních žánrů jednou skupinou čtenářů. Jen tak lze dospět k poznatkům, které lze bezprostředně uplatnit při zkvalitňování výchovy slovesným uměním.

L I T E R A T U R A

- Beljajeva, L. I.: K voprosu o tipologii čitatelej. In: Problemy sociologii i psichologii čtenija. Moskva, Kniga 1975, s. 143—161.
- Beljajeva, L. I.: Psichologičeskije zakonomernosti emocij i čuvstv i ich učet v rabote klubov i bibliotek. Moskva, 1978.
- Child, I. L.: Personality Correlates of Aesthetic Judgment in College Students. *J. Personality*, 33, 1965, s. 476—511.
- Kuric, J.—Směkal, V.: Osobnostní a vývojové determinanty estetického vnímání. In: Sb. prací filosofické fakulty brněnské university, I 14—15, 1979/80, s. 39 až 73.
- Nikiforova, O. I.: Roľ predstavlenij v vosprijatij slova, frazy i chudožestvennogo opisanija. *Izvestija APN RSFSR*, 1947, 7.
- Nikiforova, O. I.: Vosprijatije chudožestvennoj literatury školnikami. Moskva, Učpedgiz 1959.
- Nikiforova, O. I.: Psichologija vosprijatija chudožestvennoj literatury. Moskva, Kniga 1972.
- Nikiforova, O. I.: Issleđovanija po psichologii chudožestvennogo tvorčestva. Moskva, Izd-vo Mosk. un-ta 1975.
- Osgood, C. E.—Suci, G. J.—Tannenbaum, P. H.: Priloženije metodiki semantičeskogo differenciala k issledovanijam po estetike i smežnym problemam. In: Sb. Semiotika i iskusstvometrija. Moskva, Mir 1972, s. 278—297.
- Parandowski, J.: Alchýmia slova. Bratislava, Tatran 1972.
- Rappoport, S. Ch.: Umenie a emócie. Bratislava, Pravda 1979.
- Rappoport, S. Ch.: Od umelca k divákovi. Bratislava, Pravda 1982.
- Rožina, L. N.: Psichologija vosprijatija literaturnogo geroja školnikami. Moskva, Pedagogika 1977.
- Rybak, L. A.: Obraznoje myšlenije i urok literatury. Moskva, Prosveščeniye 1966.
- Valentine, C. W.: The egerperimental psychology of beauty. London, Methuen & Co LTd 1962.
- Velehradský, A. a kol.: Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka. Praha, Svoboda 1978.
- Viewegh, J.: Úroveň fantazie ve vztahu k některým osobnostním proměnným. In: Zprávy Psychologické laboratoře ČSAV. Brno, 1977, č. 1.
- Viewegh, J.: Fantazie a osobnost — experimentální příspěvek k výzkumu vzájemných souvislostí. *Čs. psychologie*, 25, 1981, 2, s. 114—128.
- Viewegh, J.: K pojetí fantazie jako osobnostní vlastnosti. In: Zprávy psychologické laboratoře ČSAV. Brno, 1982, č. 2.
- Vízdal, F.: Vliv názorných představ na rychlost a trvalost úmyslného zapamatování. In: Sb. prací Pedagogické fakulty v Hradci Králové, XXXII, 1979, s. 245 až 261.
- Vygotskij, L. S.: Psychologie umění. Praha, Odeon 1981.
- Žabickaja, L. G.: O psichologičeskich kriterijach literaturnogo razvitija čitatelja. In: Naučnaja konferencija posvjaščennaja problemam psichologii čtenija i čitatelja. Leningrad 1971.

Žabickaja, L. G.: *Vosprijatije chudožestvennoj literatury i ličnost*. Kišinev, Izd. Stiinca 1974.

Kniga i čtenije v žizni nebožšich gorodov. Vyp. 4. *Psichologičeskij analiz vosprijatija chudožestvennoj literatury*. Moskva, Biblioteka im V. I. Lenina 1973.

НЕКОТОРЫЕ ЛИЧНОСТНЫЕ ФАКТОРЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ РАССКАЗА

Целью настоящей работы было собрать современные сведения о психологии восприятия рассказа и найти ответ на следующий вопрос: Существует ли взаимосвязь между художественным восприятием, эстетической оценкой рассказа и полом, литературоведческими знаниями, вербальной памятью, внимательностью, фантазией, ориентацией в оценках и типом личности (интро и экстрверт, перцептивный — интуитивный, мыслительный — эмоциональный) читателя?

При сборе сведений использовались следующие методы: интервью, семантический дифференциал, дидактический тест, тест для определения вербальной памяти, тест Бурдона для определения внимания, тест Метафоры по Вивегу для определения уровня фантазии, модифицированная версия теста оценок Аллпорта, Вернона и Линдзeya, типологический аналитический тест Грей-Вильврайта.

Были проведен качественный и количественный анализ приобретенных сведений.

Были установлены статистически значительные взаимоотношения между уровнем художественного восприятия рассказа, его эстетической оценкой и полом, литературоведческими знаниями, вербальной памятью, фантазией, ориентацией в оценках и типом личности читателя.

Испитаемыми были студенты первого курса педагогического факультета (25 женщин и 25 мужчин).

Из результатов исследований вытекает, что взаимоотношения между художественным восприятием рассказа, его эстетической оценкой и личностью читателя очень сложны и что надо будет обратить внимание на раскрытие закономерностей вышеприведенных связей.

SOME PERSONALITIES' DETERMINANTS OF AESTHETIC PERCEPTION OF A SHORT-STORY

The author of the present article digests psychological knowledge of perception of a short-story and gives an account of a realized empirical research, the topic of which was a disclosure of relations among aesthetic perception, aesthetic evaluation of a short-story and also male-female differences, the knowledge of literary criticism, verbal memory, attention, fantasy, values orientation and type predominancy (introversion — extroversion), sensation — intuition, feeling — thinking). The research was done by using of these methods: an interview, a semantic differential, an achievement test, a memory test, Bourdon's discrimination test, Viewegh's test of fantasy, a modified version Allport's, Vernon's and Lindzey's Study of values, Gray-Whelwright's Psychological type questionnaire.

A quantitative and qualitative analysis of obtained data was made.

The explored persons were students (25 women and 25 men) of the first year of one of The Pedagogical Faculties.

There are disclosed some important facts:

1. Women, persons revealing high standard in literary knowledge, fantasy, verbal memory and persons preferring aesthetic valuations and emotional sorts of readers get a high level of aesthetic perception in reading a lyrical-epic short-story.

2. Using statistics was found out a significant relation among male-female differences, the knowledge of literary criticism, verbal memory, fantasy, preference for aesthetic valuation of a short-story on some scales of semantic of semantic differential.

Results of our research show that all relations among aesthetic perception of a short-story and a personality of a reader are sophisticated and that it is necessary to continue further examination of these relationships.